

Esferes de segregació i polítiques de fraternitat

Radiografia de les segregacions de la societat actual, antagonistes de la fraternitat i erosionadores de les bases de la igualtat | Propostes per a una agenda oberta de fraternitat com a dimensió central en els processos de reconstrucció de ciutadania social

La segregació comunitària implica múltiples fragilitats relacionals; la ciutadania ha d'aportar ancoratges comunitaris de vida quotidiana. | Gala Espín.

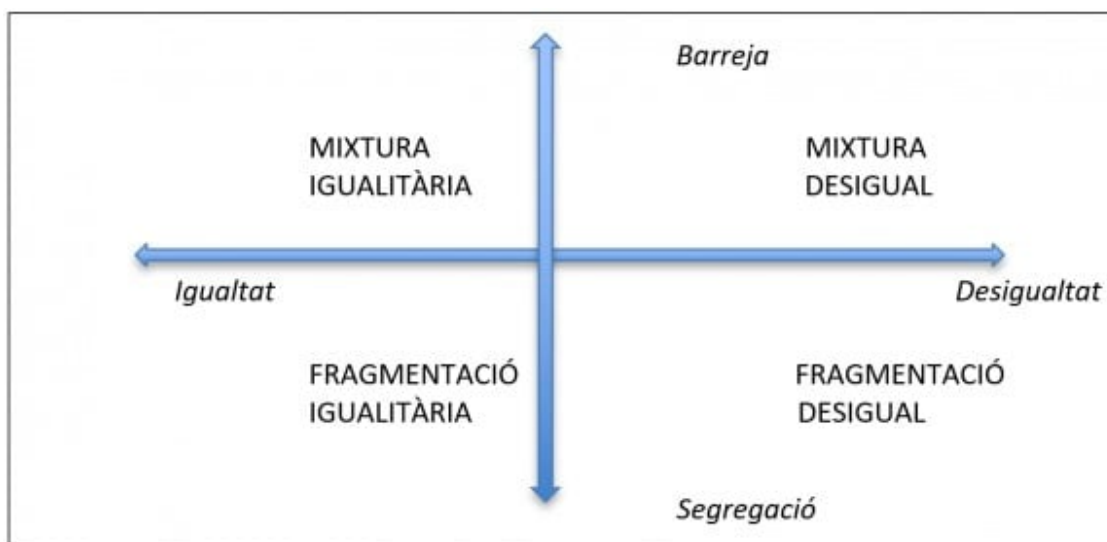
1. Les interaccions entre desigualtat i segregació social

El creixement de les desigualtats socials ha resultat intens en bona part del món al llarg del cicle històric més recent. Cap a finals dels anys 70 del segle XX es produeix una inflexió, a escala global, en la dinàmica de distribució social de la renda. Les quatre dècades posteriors (1980-2020) dibuixen un temps d'increment sostingut de les desigualtats, amb variacions importants. A Europa, la regió més igualitària del planeta, la proporció de renda en mans del 10% més ric passa del 32% al 38% i a Nordamèrica es dispara del 34% al 47%. A Rússia i la Xina la concentració de renda en el segment alt creix més de 20 punts percentuals. I a l'Amèrica Llatina, a països com Xile, Brasil i Mèxic, els més rics segueixen acumulant a l'entorn d'un 60% de la renda. **Les dinàmiques incrementals de desigualtat social comporten l'avenç accelerat cap a societats més polaritzades,** amb unes capes mitjanes fragilitzades, un augment de la població en risc de pobresa i una més gran concentració de la riquesa. Al creuar-se amb variables de gènere, edat, origen i residencials, aquest creixement de la desigualtat dona lloc a unes estructures socioespacials més complexes i fragmentades. L'última dècada ha accelerat aquest tipus de

processos: primer com a conseqüència de la Gran Recessió de 2008 i les seves polítiques d'austeritat; de forma més recent, com a conseqüència de la crisi sanitària, social i econòmica provocada per la pandèmia de la CoViD-19.

El creixement recent de les desigualtats es produeix en un marc d'interaccions intenses i complexes amb les dinàmiques de segregació social. **Per segregació social entenem la tendència de diferents grups a separar-se en la seva quotidianitat**, de forma que les vides d'uns i altres tendeixen a transcórrer en espais no compartits, fent així més improbable la interacció entre ells. La segregació implica per tant la (pràctica) inexistència d'escenaris de mixtura, expressa la fragilitat o absència de comunitats amb vinculacions creuades.

Plantegem una idea inicial. **Quan la construcció d'igualtat s'afebleix, les segregacions tendeixen a eixamplar-se; la cristallització progressiva d'esferes segregades genera llavors noves condicions d'ampliació de desigualtats.** En sentit oposat, l'existència i qualitat d'espais de mixtura, de comunitats diverses amb alta densitat relacional, opera com a factor promotor d'horitzons d'equitat, compatibles amb l'autonomia i les diferències. Considerem per tant dos eixos que tensionen les estructures socials: segregació/mixtura i desigualtat/igualtat. Són distingibles però interseccionen, i en els seus creuaments es perfilen escenaris múltiples (quadre 1). En el pol de la mixtura igualitària, la barreja crea i manté condicions d'igualtat; en l'altre pol, la fragmentació desigual provoca l'alimentació mútua entre separacions i inequitats. Més enllà, es dibuixen també escenaris híbrids: la mixtura desigual, on les barreges són compatibles amb desigualtats socials intenses; i la fragmentació igualitària, on la redistribució no ha quallat en vincles comunitaris.

Quadre 1. Dimensions creuades i escenaris socioespacials dels dos eixos que tensionen les estructures socials: segregació/mixtura i desigualtat/igualtat. Font: Elaboració pròpia.

Són models teòricament plausibles, que donen lloc a configuracions socioespacials concretes, en contextos històrics i territorials específics. Tots els escenaris són tendencials i inestables, en la mesura que els factors d'interrelació romanen també actius i canviants; poden descriure tendències diverses, fins i tot contradictòries, coexistents en un mateix temps i lloc. Allò important, per tant, no és la construcció teòrica en si; és rellevant intentar conèixer la forma en què la realitat s'aproxima a uns o altres escenaris, així com les conseqüències socials i reptes polítics que tot això comporta.

2. Esferes quotidianes de segregació: escenaris de fragmentació desigual

Convé per tant analitzar de forma concreta -a partir d'àmbits temàtics i des d'anàlisis situades- les **interaccions entre segregació i desigualtat**. A això s'orienta el llibre col·lectiu de propera aparició "*Vidas segregadas. Reconstruir fraternidad*". S'hi tracten quatre grans blocs: els barris, les comunitats i la mobilitat quotidiana; l'educació, les cures infantils i la cultura; la salut i l'alimentació saludable; les capacitats institucionals i l'acció col·lectiva. Cada bloc aporta evidències que ens permeten trobar elements de resposta a preguntes clau. Transiten les nostres vides quotidianes per esferes de segregació?. Ho fan amb més o menys intensitat en uns àmbits o en d'altres?. Operen aquestes fragmentacions com a motor de creixement de la desigualtat?

Del conjunt d'estudis temàtics van sorgint-ne els trets que caracteritzen els múltiples escenaris de fragmentació desigual. Esferes de vida diària on les desigualtats econòmiques, socioculturals i d'agència institucional o col·lectiva es plasmen també en dinàmiques de segregació que fracturen la quotidianitat dels grups socials:

Processos de fragmentació residencial d'arrel socioeconòmica i ètnicocultural *entre barris*, al costat de lògiques de desvinculació relacional i fragilitat comunitària *en els barris*.

Segregacions amb biaixos de classe i gènere en les dinàmiques quotidianes de mobilitat, al costat d'inequitats socioespacials en els serveis de transport públic col·lectiu.

Serveis d'educació infantil amb taxes reduïdes de cobertura i barreres econòmiques d'accés; escoles i xarxes d'escolarització segregades; i espais educatius extraescolars fortament excloents. Desigualtats socioterritorials de participació cultural, espais fragmentats d'accés i pràctica, i absència de reconeixement d'actius culturals comunitaris.

Esferes segregades d'atenció sanitària segons nivells de renda, i territoris segregats en salut segons nivells de vulnerabilitat urbana. Segregació socioespacial alimentària: 'deserts d'alimentació saludable' en barris d'alta vulnerabilitat, i 'miratges alimentaris' en barris no vulnerables amb oferta saludable no assequible per a rendes baixes. **Elevada relació entre oferta ecològica i barris benestants**, i més gran exposició a aliments no saludables en entorns escolars de barris perifèrics.

Capacitats institucionals i col·lectives concentrades en municipis i barris de rendes mitjanes i altes, amb necessitats socials relativament baixes. Al costat d'**àrees de forta vulnerabilitat social, urbana i comunitària privades dels recursos públics municipals i del capital relacional necessari per a revertir els seus múltiples desavantatges**.

L'acumulació d'aquest conjunt de dimensions dóna lloc al **mosaic de la segregació quotidiana, un ventall d'escenaris de fragmentació desigual que van configurant una realitat de vides separades**. Una realitat que no només reflecteix desigualtats, sinó que genera, també, condicions de reproducció ampliada d'aquestes mateixes desigualtats. Per a superar aquesta lògica, i impulsar transicions cap a escenaris de mixtura igualitària, es fan necessàries polítiques públiques i pràctiques socials, així com pautes d'interacció entre elles.

3. Estat de benestar i segregació social: interaccions complexes

El contracte social que va donar lloc als estats de benestar europeus implicà, **després de la II Guerra Mundial, un període sense precedents de reducció de la desigualtat**, per mitjà de polítiques de caràcter redistributiu i de cobertura pública de necessitats socials. Es redistribueixen rendes, tot i mantenint disparitats rellevants d'ingressos primaris. I, més enllà de la dimensió econòmica, les distribucions socials de poder van quedar relativament inalterades. Tot això, a més, es donava en un marc de baixa heterogeneïtat social, en un context d'amplis agregats col·lectius, estructurats per l'eix de classe. L'esmentat model es va articular en base a un sòlid exercici de solidaritat, orientat a la construcció de cohesió social. Les institucions de l'estat de benestar, sobretot les de caràcter universal, van impulsar la trobada entre grups socials amb independència dels seus nivells de renda i van mantenir per tant actives les condicions quotidianes de la igualtat.

Però l'estat de benestar no només ha actuat com a palanca d'igualtat i de barreja. En certes circumstàncies ha operat també com a factor de segregació. Quan les polítiques socials no són universals (per exemple, programes selectius per nivells de renda), ni s'incardinen en processos de construcció de comunitat (per exemple, equipaments públics aliens al teixit social del territori) poden contribuir a reforçar dinàmiques de fragmentació. Un exemple històric d'aquest fenomen, de nítides característiques socioespacials, fou la construcció massiva d'habitatge públic a les perifèries de les grans ciutats europees entre els anys 50 i 70 del segle XX. En aquest cas, **el dret a l'habitatge (dimensió d'igualtat) es va fer tangible en termes de segregació urbana (contrària al dret a la ciutat)**. Recentment, l'increment tant de les desigualtats com de les dinàmiques de segregació s'explica també pels embats que pateix l'estat de benestar: erosió política del vell contracte social, i dificultats estructurals de reconstruir ciutadania en un context de canvi d'època.

Les coordenades del debat se situen avui sobretot en els valors i polítiques que hauria d'incorporar un nou contracte social per a teixir igualtats i mixtures, tot i respectant diferències i autonomies, en un context de complexitats, incerteses i injustícies ben diferent al que va donar origen al model de benestar clàssic. Com erigir una dimensió de fraternitat potent en el nucli d'una ciutadania social possible per al segle XXI?. Emergeix el repte d'explorar polítiques públiques i pràctiques socials de nou tipus orientades a rearticular espais compartits i vincles, a **situar la construcció de fraternitat en el nucli del nou contracte social**. Potser així pugui reescriure's la gramàtica de la igualtat.

Un ferrellaire al centre de Barcelona. Foto: Carlos Baglietto.

4. Cap a quotidianitats de mixtura igualitària: polítiques per a construir fraternitat

Durant les últimes dècades, les agendes de drets socials han tingut un desplegament feble tant en polítiques urbanes de generació de mixtures, com en polítiques comunitàries on produir els vincles quotidians d'aquestes mixtures. **Ni els barris ni les comunitats; ni la justícia espacial, ni els llaços solidaris s'han ubicat entre les prioritats dels règims de benestar europeus.** La praxi neoliberal, a més, ha desfermat desigualtats i segregacions, i ha trencat molts dels vincles preexistents.

Ens trobem actualment en un nítid punt d'inflexió postpandèmica cap a la reconstrucció d'un nou contracte social, ecològic i de gènere per al segle XXI. Uns drets socials adaptats a la societat sorgida de les grans transicions i a la seva nova estructura de riscos ecosocials. I és en aquesta conjuntura on adquireix sentit pensar i erigir una dimensió del nou estat de benestar orientada a la fraternitat, a l'articulació de comunitats diverses amb teixit solidari. Polítiques per desegregar, per generar espais i xarxes d'hibridació de grups i funcions. Aquest gir cap a la fraternitat té sentit per si sol, i en té també com a motor de reconstrucció d'estratègies igualitaristes. Sembla evident, a més, que el vessant de fraternitat del nou contracte social hauria de teixir-se des de polítiques de proximitat i per tant des de poders locals més forts; així com des de l'aprofundiment democràtic i per tant des de la cocreació d'aquestes polítiques.

Pot sobre aquestes bases dibuixar-se una agenda de fraternitat, de transició cap a escenaris quotidians de mixtura igualitària? Els capítols temàtics de "*Vidas segregadas*" ens ofereixen pistes de gran valor. Podem considerar, a partir d'elles, cinc eixos vertebradors de l'esmentada agenda. No es tracta d'eixos estrictament sectorials, sinó que sorgeixen més aviat com a àmbits amplis on desplegar capacitats institucionals i ciutadanes. Àmbits que aporten

mirades específiques, però també creuaments i interseccions entre ells. Es tractaria, en síntesi, de teixir l'entramat polític i comunitari de la mixtura: aquest nou contracte social que, ara sí, articuli igualtat amb fraternitat.

Heus aquí cinc àmbits on incidir:

[indexpensem]

1. Regeneració urbana i redistribució metropolitana:

El conjunt de vulnerabilitats vinculades a la segregació i l'exclusió habitacional guanyen centralitat en l'estructura emergent de riscos socials. El nou municipalisme reclama les eines necessàries per construir el dret a la ciutat. I els agents urbans construeixen pràctiques innovadores i significats compartits, un nou sentit comú on arrela la defensa comunitària de la justícia espacial. En aquest context, enfront la segregació generadora d'hàbitats fragmentats i desiguals, sorgeix la **necessitat d'una bateria de polítiques urbanes pel dret a la ciutat, com a component central de l'agenda de fraternitat**: l'accés a l'habitatge en tots els entorns urbans; la seguretat residencial enfront lògiques de gentrificació; la millora de barris vulnerables davant de dinàmiques de degradació; i la creació d'espais urbans per a la mobilitat sostenible. **Una agenda contrasegregadora orientada a crear quotidianitats compartides en espais de mixtura social i funcional.**

La segregació urbana incorpora avui una **nítida escala metropolitana**: eixos transmunipals de vulnerabilitat socioespacial; i lògiques d'especialització intermunicipal en funció de nivells econòmics de la població. Enfront a aquesta realitat, les noves agendes de fraternitat no poden obviar la redistribució metropolitana vehiculada per mitjà de dos tipus de polítiques:

Un model més progressiu de finançament municipal orientat a incrementar els recursos de les ciutats amb més concentració de riscos i exclusions

Un model de governança de les metròpolis amb les competències necessàries per dissenyar polítiques estructurals de millora de barris vulnerables.

2. Inclusió social i interculturalitat:

Els escenaris de fragmentació desigual cristal·litzen en l'espai urbà, i ho fan també en la seva geografia humana: s'articulen vulnerabilitat residencial i exclusió social. Les estratègies d'inclusió, com a factors de contrasegregació social, es desenvolupen en dos camps principals: pobresa severa i diversitat ètnicocultural.

La pobresa severa remet a l'enfortiment de les xarxes de serveis socials com a espais clau d'inclusió sociorelacional en el territori. Enfront a les fractures en el teixit de la cohesió, **resulta fonamental l'existència d'uns serveis socials universals, promotors de l'autonomia personal i els llaços comunitaris**. Uns serveis amb capacitat d'impulsar lògiques d'apoderament col·lectiu que situïn a les persones vulnerables com a subjectes actius, protagonistes dels seus propis itineraris d'inclusió.

Les ciutats han anat transitant cap a l'heterogeneïtat ètnicocultural. La segregació urbana de la població d'origen estranger amb trajectòria migratòria d'arrel socioeconòmica genera importants escenaris de fragmentació desigual. En aquest terreny, l'agenda de la fraternitat remet al model intercultural, definit per la voluntat de generar simultàniament condicions d'igualtat política, inclusió social i reconeixement cultural. I encara més important: sense coexistències quotidianes en paral·lel; amb regles de joc acordades que facin possible la interacció, barri a barri. La proposta intercultural posa l'accent en la creació d'un espai urbà compartit, contrasegregador, com a marc de pràctiques relacionals en la diversitat.

«La segregació comunitària implica múltiples fragilitats en l'esfera relacional: es tracta d'interaccions febles i llaços comunitaris escassos; solituds forçades i dinàmiques d'aïllament; vides desvinculades dels seus entorns»

3. Acció comunitària i iniciatives ciutadanes:

La segregació comunitària implica múltiples fragilitats en l'esfera relacional: es tracta d'interaccions febles i llaços comunitaris escassos; solituds forçades i dinàmiques d'aïllament; vides desvinculades dels seus entorns. L'acció comunitària com a gramàtica de resposta contrasegregadora s'orienta a l'apoderament personal i col·lectiu basat en la centralitat dels vincles i la densitat relacional. En societats complexes, la ciutadania -al costat de components de justícia espacial i inclusió social- ha d'aportar ancoratges comunitaris de vida quotidiana, com a motor de construcció de mixtures igualitàries. En clau de polítiques públiques, l'acció comunitària pot desplegar-se a través de:

La lògica territorial: plans i marcs de governança a escala de barri com a espais de cooperació públic-veïnal de caràcter integral

La lògica trans-sectorial: accions impulsades des de les xarxes de serveis públics (educació, cultura, salut, cures...) per a dotar de dimensió comunitària al model de benestar. Aquesta lògica remet als equipaments de proximitat i a la necessitat de convertir-los en béns comuns, en espais d'infraestructura comunitària, com a aportació a l'agenda de fraternitat, a la construcció tangible de mixtures igualitàries.

En el terreny de les pràctiques ciutadanes, la distribució socioespacial del conjunt d'iniciatives va configurant i reproduint una pauta concreta: **l'acció col·lectiva no es genera en aquelles àrees on resideix la població de rendes més baixes, sinó en barris de classe mitjana amb forta articulació associativa i una tradició potent de participació social**. Enfront a aquesta realitat sembla necessari construir marcs de suport a l'acció col·lectiva urbana que poden cristal·litzar en un mínim de quatre línies d'acció:

Promoure l'*scaling up*: reescalar pràctiques perquè arribin a àmbits territorials més amplis

Afavorir l'*scaling out*: articular xarxes horitzontals d'intercanvi que permetin aprenentatges creuats i rèpliques reflexives de pràctiques en marxa

Impulsar el reequilibri de les geografies de l'acció col·lectiva, amb processos de difusió d'iniciatives cap a territoris vulnerables, i eines de suport que permetin enfortir el capital social i les pràctiques en aquests mateixos territoris

Possibilitar la consolidació del teixit del comú per mitjà d'articulacions estables entre l'acció col·lectiva i les institucions de proximitat (coproducció de polítiques, gestió comunitària de serveis...)

4. Territoris d'educació i cultura:

L'escola pública va constituir l'eix central d'igualtat en el contracte social del segle XX; l'articulació d'educació, cultura i territori/comunitat pot construir una dimensió clau de l'agenda de fraternitat en el contracte social del segle XXI. Transitar cap a un escenari d'educació inclusiva i fraternal implica, en primer lloc, revertir el conjunt de factors que, inserits en el disseny de les polítiques educatives, generen segregació. Suposa posar fi a esquemes de doble xarxa (pública/concertada) que aplanen camins de fugida, i consolidar models d'accés de proximitat amb distribució equitativa d'alumnat vulnerable.

Però la desegregació educativa ha de desbordar l'espai escolar, en dues direccions:

L'ampliació educativa cap al conjunt dels cicles de vida. Emergeix aquí amb força la necessitat d'universalitzar els serveis educatius i de cura de 0 a 3 anys, amb supressió de barreres econòmiques d'accés

L'ampliació educativa cap al conjunt d'entorns de vida quotidiana. Sorgeix aquí, d'una banda, el repte de revertir la segregació en els espais i activitats extraescolars, que segueixen avui travessats per fortes inequitats territorials. I, d'altra banda, l'aposta per connectar escoles i barris: centres educatius compromesos amb la realitat de les seves comunitats, i comunitats que assumeixen la referencialitat de les seves escoles.

La vinculació cultura-educació, finalment, emergeix com el marc bàsic en el qual ubicar la superació de les segregacions culturals. Els escenaris de fragmentació desigual s'expressen avui en circuits de producció, oferta i accés en clau de consum, més que de participació cultural; i de mercats, més que de drets culturals. La transició hauria de:

Articular un entramat d'activitats culturals de caràcter inclusiu en tots els barris

Dotar de centralitat als espais comunitaris (centres cívics, biblioteques, ateneus, casals de barri, fàbriques de creació) en les polítiques culturals

Reconèixer les pràctiques comunitàries i els actius culturals ciutadans no formalitzats.

5. Barris i vides saludables:

La connexió salut-alimentació-ecologia urbana apareix avui com a un eix rellevant, com a peça clau en la transició cap a nous escenaris quotidians de mixtura social. En el terreny dels serveis de salut, pot plantejar-se d'una banda un gir cap a la proximitat, enfortint la xarxa de centres d'atenció primària als barris, amb prioritat cap als més vulnerables. I d'altra banda un gir comunitari que permeti forjar processos de construcció col·lectiva de la salut des de la col·laboració entre el conjunt de recursos públics i el teixit veïnal i associatiu. En la dimensió alimentària, prioritzar l'acció contrasegadora implica enfortir de forma articulada:

L'eix social: la cobertura de necessitats alimentàries de persones i col·lectius en risc d'exclusió

L'eix territorial: la millora dels EAL (entorns alimentaris locals) en barris de rendes baixes i àrees escolars

L'eix comunitari: el suport a iniciatives ciutadanes de solidaritat alimentària i de consum agroecològic i, sobretot, la seva coordinació i extensió territorial per arribar als barris més vulnerables.

No podem oblidar, per últim, les desigualtats i segregacions vinculades als determinants ambientals de la salut. **Els estrats de rendes baixes i els barris fràgils pateixen de forma més intensa les conseqüències del canvi climàtic i de la contaminació de l'aire.** És per això que les principals polítiques d'ecologia urbana (transició energètica i canvi modal cap a la mobilitat saludable) són rellevants en tant que polítiques de salut, i resulten a més fonamentals en la seva contribució a la justícia socioespacial.

Un home buscant a l'interior d'un contenidor. Foto: Carlos Baglietto.

5. A mode de resum

Arribem al final d'aquest exercici de reflexió, exploració i proposta, que hem bastit a partir del llibre col·lectiu "*Vidas segregadas*", de propera aparició. Vam iniciar el trajecte amb l'articulació d'un marc teòric on dibuixàvem l'eix segregació-mixtura com una de les dimensions que tensionen la realitat social. I on situàvem **la doble idea de la segregació com a antagonista de la fraternitat, i com a erosionadora de les bases quotidianes de la igualtat**. Hem revisat després evidències més enllà del camp de la segregació residencial, amb incursions cap a esferes menys explorades: els vincles comunitaris, les dinàmiques de mobilitat, els espais educatius i de cures, els àmbits culturals, els sistemes de salut, els entorns alimentaris, les capacitats institucionals i els mapes d'acció col·lectiva.

Perfilar un horitzó propositiu era, finalment, una tercera finalitat explícita. El punt de partida passava per visibilitzar les relacions complexes, fins i tot contradictòries de l'estat de benestar tradicional amb les esferes quotidianes de segregació. I, a partir d'aquí, **perfilar una agenda oberta de fraternitat com a dimensió central en els processos de reconstrucció de ciutadania social durant les properes dècades**. S'han dibuixat propostes en els terrenys de la regeneració urbana i la redistribució metropolitana; la inclusió social i la interculturalitat; l'acció comunitària i les pràctiques ciutadanes; els territoris educatius-culturals; i les vides saludables. Esperem haver aportat, sobretot, estímuls per seguir traçant un camí de superació de segregacions i de construcció de fraternitats.

Llibres conjunts dels autors:

Blanco I. Gomà R. (2016). *El municipalisme del bé comú*. Barcelona: Icària
Blanco I. Gomà R. (coord.) (2022) *¿Vidas segregadas?. Reconstruir fraternidad*. València: Tirant
(de propera aparició). Amb la participació de: Antón, F.; Barbieri, N.; Benach, J.; Bonal, X.; Checa, J.;
Cruz, H.; Domene, E.; Donat, C.; Garcia, M.; Garcia, X.; González, S.; Navarro, L.; Nel·lo, O.;
Pérez, M.; Pérez, N.; Pericàs, J.M.; Pindado, F.; Porcel, S., i Rebollo, O.

D'altres articles d'interès:

[noticiadiariambautor]93/253[/noticiadiariambautor]
[noticiadiariambautor]93/207[/noticiadiariambautor]
[noticiadiariambautor]93/178[/noticiadiariambautor]
[noticiadiariambautor]93/169[/noticiadiariambautor]
[noticiadiariambautor]93/146[/noticiadiariambautor]
[noticiadiariambautor]93/104[/noticiadiariambautor]
[noticiadiariambautor]93/6[/noticiadiariambautor]